

REGRUPĂRI POLITICO-DIPLOMATICE ȘI IMPLICAȚII MILITARE LA MAREA NEAGRĂ (FEBRUARIE-OCTOMBRIE 1939)

Dr. George-Daniel UNGUREANU

Depozitul Central de Arhivă „General Grigore Constandache” din Pitești
10.55535/GMR.2024.4.48

Generally speaking, the main events marking the development of international relations during the tumultuous year 1939, at least in Europe, were framed, chronologically, into March and April, respectively August and September. However, February 1939 saw the regular annual meeting of the Balkan Entente's Permanent Council (in Bucharest) and also the Soviet initiative for a "Black Sea Pact"; while, in October, it was concluded the trilateral pact between Turkey, Britain and France, immediately after the failure of the Soviet-Turkish discussions on a bilateral alliance pact. Meanwhile, several dramatic political and diplomatic changes had also taken place in this part of Europe, mainly as a result of the surprising German-Soviet rapprochement from August 1939. The main sources of the article consist of documents from Romanian military and diplomatic archives, supplemented by a series of historiographical contributions, quite diverse in origin and language.

Keywords: alliances; agreements; balance of power; intelligence; war;

INTRODUCERE

Evenimentele și evoluțiile din cursul dramaticului an 1939 au făcut și continuă să facă obiectul unui număr uriaș de contribuții istoriografice, din motive mai mult decât evidente pentru orice cunoscător de istorie. Atunci când se pune problema unor delimitări cronologice în cadrul acestui an de răscruce în istoria europeană și universală, marea majoritate a specialiștilor în domeniu iau în considerare, ca elemente de reper, destrămarea totală a statului cehoslovac, la jumătatea lunii martie, urmată de renunțarea din partea Franței și a Marii Britanii la politica de conciliatorism în raport cu Germania, apoi de inițierea unor contacte, respectiv, din 14 aprilie, a unor tratative cu URSS, în vederea stăvilirii expansionismului german în centrul Europei, contactele și negocierile germano-sovietice (încheiate cu semnarea Pactului Ribbentrop-Molotov, Moscova, 23/24 august 1939), declanșarea războiului în Europa (la începutul lunii septembrie), înfrângerea și împărțirea Poloniei și, uneori, începutul „Războiului de Iarnă” dintre URSS și Finlanda, la sfârșitul lunii noiembrie.

Articolul de față este unul atipic din acest punct de vedere, având ca repere cronologice principale două luni calendaristice mai puțin dramatice din anul de foc 1939, anume februarie și octombrie. Totuși, în ceea ce ne privește, considerăm că aceste luni au fost de o importanță aparte, dacă avem în vedere evoluțiile politice, diplomatice și militare din zona Mării Negre. Astfel, la începutul lui februarie 1939, în contextul unui dineu oferit de ambasada Republicii Turcia, șeful diplomației sovietice, Maksim Maksimovici Litvinov, a lansat ideea unui „Pact al Mării Negre”, alcătuit din URSS, Turcia și Bulgaria, ca alternativă la Antanta Balcanică (Hitchens, 1983, p. 115), alianță regională alcătuită din România, Turcia, Grecia și Iugoslavia. În discuțiile de la ambasada Turciei, Litvinov nu menționase România, deși statul român avea o ieșire destul de largă la Marea Neagră. Totuși, pe la finele lunii ianuarie, partea sovietică inițiasse deja anumite sondaje privind un asemenea pact, pe lângă diplomații români acreditați la Moscova (Dobrinescu-Pătroiu, 1992, pp. 16-17). Între 20 și 22 februarie 1939, s-a desfășurat la București reuniunea obișnuită anuală a Consiliului Permanent al Antantei Balcanice (I.P.E.R.D., 2003, pp. 309-310).

STATELE RIVERANE MĂRII NEGRE LA ÎNCEPUTUL ANULUI 1939

Așa-numitul „*Acord*” de la München, perfectat la finele lunii septembrie 1938, a marcat apogeul politicii de conciliatorism, practicate de Marea Britanie și Franța în raport cu Germania, precum și începutul destrămării Republicii Cehoslovace. De asemenea, actul politico-diplomatic menționat a reprezentat și un moment de excludere a Uniunii Sovietice din concertul Marilor Puteri europene, de către tandemul Londra-Paris și Axa Berlin-Roma (Kissinger, 2001, pp. 272-278). Actualitatea politico-diplomatică europeană avea să stea sub semnul aranjamentelor din capitala Bavariei până la jumătatea lui martie 1939.

De departe cel mai puternic stat din zona Mării Negre, Uniunea Sovietică părea a se găsi, în iarna 1938-1939, într-o situație de izolare și slăbiciune fără precedent, după războiul civil din anii 1918-1921. Pe plan intern, epurările staliniste afectaseră și structurile superioare ale Armatei Roșii, iar statul sovietic, ignorat la München, se confrunta și cu acțiuni militare ostile în Extremul Orient, din partea Japoniei; ca soluție, Stalin și unii dintre colaboratorii săi luau în calcul tot mai mult varianta unei înțelegeri directe cu Germania, fiind emise anumite semnale discrete către Berlin (Ib., pp. 297-299; Constantiniu, 2010, pp. 85-86).

Anul 1939 găsea URSS cu o populație de circa 170.000.000. de locuitori (suprafața: peste 21.000.000 km²). Dezvoltarea impetuoasă a industriei grele și colaborările între statul sovietic și state sau firme din lumea capitalistă au înglobat sau implicat și o importantă dimensiune militară, fapt cunoscut, cel puțin la modul general și parțial, în afara Uniunii Sovietice, inclusiv în România. Întrucât, spre deosebire de Rusia țaristă antebelică, statul sovietic interbelic nu mai avea decât o deschidere scurtă la Marea Baltică, importanța comercială și militaro-strategică a Mării Negre și a coastei Peninsulei Kola sporise (Colecția XIV, crt. 254/1939, f. 16). Oricum, serviciile informative ale armatei române semnalau, la începutul anului 1939, o „*febrilă activitate în toate șantierele navale*” sovietice, fiind în construcție trei cuirasate și șapte crucișătoare mari. Uniunea Sovietică dispunea de nu mai puțin de 160 de submarine, dintre care doar „*o mică parte*” erau dislocate în Marea Neagră, situație pusă pe seama altor amenințări, anume niponă, în Extremul Orient, respectiv germană, la Marea Baltică (Ib., f. 23). Totodată, o mare importanță era acordată de către conducătorii politici și comandanții militari sovietici dezvoltării aviației (Fond 5417, crt. 900/1939, passim). În mediile militare românești, fusese deja sesizată tendința URSS de a crea *glacis*-uri (cuvântul este utilizat textual) strategice, deocamdată (doar) în Extremul Orient, R.P. Mongolă și Republica Tuva fiind percepute astfel (Colecția XIV, crt. 254/1939, ff. 18-19).

Pentru România, obiectivul fundamental de politică externă, la începutul anului 1939, rămăsese acela de a-și păstra integritatea teritorială, fără a exclude însă total posibilitatea unor concesi teritoriale în Dobrogea de Sud (Cadrilater), teritoriu cu populație preponderent neromânească, obținut de la Bulgaria în vara anului 1913.

Din punct de vedere politico-diplomatic, în condițiile disoluției statului cehoslovac (și, implicit, ale Micii Antante), România întreținea relații privilegiate cu Franța, Marea Britanie, Polonia și statele aliate din cadrul Antantei Balcanice, legațiile românești de la Paris, Ankara, Atena și Belgrad, dar nu și cele de la Londra și Varșovia, fiind ridicate la rang de ambasadă în iarna 1938-1939 (I.P.E.R.D., 2003, pp. 308-309).

Raporturile cu Germania trecuseră printr-o criză la cumpăna anilor 1938-1939, după asasinarea lui Corneliu Zelea Codreanu și a altor fruntași ai Mișcării Legionare, din ordinul regelui Carol al II-lea, dar pragmatismul a învins atât la București, cât și la Berlin, criza diplomatică fiind depășită la începutul lunii februarie 1939. Pentru guvernării de la București, necesitățile de materii prime ale Germaniei (în primul rând, cereale și petrol) reprezentau o premisă solidă nu doar pentru dezvoltarea schimburilor comerciale bilaterale, ci și, pe cale de consecință, pentru a disjunge Reich-ul de Ungaria și Bulgaria și a-l cointeresa în menținerea granițelor României Mari (Haynes, 2003, pp. 75-77). În consecință, în luna februarie au fost demarate discuții pentru încheierea unui tratat economic bilateral, care aveau să fie finalizate la 23 martie (Ib., pp. 85-90).

Mult mai problematice și imprevizibile erau relațiile cu URSS, în primul rând din cauza nerecunoașterii explicite de către Moscova a unirii Basarabiei cu România, *ipso facto* a frontierei comune pe cursul Nistrului. Oportunitățile comerciale bilaterale erau reduse, iar factorul ideologic își spunea și el cuvântul. Relațiile diplomatice bilaterale fuseseră restabilite în 1934, dar, după rechemarea lui Mihail S. Ostrovski, urmată de fuga înlocuitorului său interimar, Fiodor Butenko, în Italia (ianuarie-februarie 1938), guvernul sovietic nu mai desemnase un ministru plenipotențiar la București (Dobrinescu, 1991, pp. 116-117, 177).

Potențialul mobilizabil al României se cifra, teoretic, în anul 1939, la circa 3,5 milioane, reprezentând ceva mai mult de o șesime din totalul populației, însă în documentele de mobilizare figurau efectiv doar 1,55 milioane de oameni, grupabili în patru armate sau 11 corpuri de armată. Experții din conducerea Marelui Stat Major apreciau: „*Există forțe umane*”, dar, „*deocamdată, lipsa de materiale de război limitează numărul de mari unități ce putem mobiliza, cu toate că nevoile ar impune o majorare a prevederilor actualului plan de mobilizare.*” (Istoria românilor,

VIII, 2003, pp. 205-206). Forțele militare navale române includeau Divizia de Mare și Divizia de Dunăre, a căror dezvoltare era, în general, subfinanțată; în anii 1936 și 1939 au fost elaborate și aprobate noi programe navale, însă puține dintre prevederile acestora aveau să fie materializate, abia la 23 mai 1939 fiind lansat la apă primul submarin românesc, „*Delfinul*” (Ib., p. 200).

Republica Turcia suferise șocul pierderii autoritarului său lider fondator, Mustafa Kemal (supranumit *Atatürk*), la 10 noiembrie 1938. Locul acestuia fusese preluat de către un colaborator apropiat, İsmet İnönü, care avea să rămână președinte al Republicii preț de 11 ani și jumătate. La 25 ianuarie 1939, Mahmûd Celâl Bayar era înlocuit în funcția de prim-ministru de către Refik Saydam (Popa-Matei, 2002, p.534), iar Şükrü Saracoğlu îi succeda lui Tevfik Rüşdü Aras la cârma diplomației turce.

Suprafața Republicii Turcia era, la începutul anului 1939 (înainte de dobândirea zonei Hatay/Alexandrette, inclusă după Primul Război Mondial în Siria Franceză), de 763.000 km², dintre care numai 24.000 în Europa, formând așa-numita Tracie orientală (Fond 5417, crt. 878/1939, f. 29). Populația ajunsese la aproape 17,5 milioane de locuitori, sporind cu circa un sfert în decurs de 12 ani (Kyçyku, 2005, p. 95). Efectivele de pace ale armatei turce includeau circa 10.000 de ofițeri, 20.000 de subofițeri și 150.000 trupă (echivalentul a două contingente), în timp ce efectivele mobilizabile erau estimate la un maximum de 1.200.000 de oameni (Fond 5417, crt. 878/1939, ff. 9-13).

Pe plan politico-diplomatic, statul turc ducea o politică de echilibru între Uniunea Sovietică (marele său aliat inițial) și Marile Democrații occidentale (Franța și Marea Britanie), cu care își ameliorase progresiv relațiile în cel de-al doilea deceniu interbelic, fără a risca însă deteriorarea legăturilor cu URSS (Biagini, 2005, pp. 111-114). Turcia se pronunța ferm împotriva revizionismului teritorial promovat de Germania și Italia, însă, pe plan economic, conduita regimului de la Ankara era mai nuanțată, în anul 1938, Germania ajungând să preia 44% din exporturile Turciei și să furnizeze 11% din importuri (Özden, 2013, p. 94).

Cel mai mic și slab populat dintre cele patru state cu ieșire la Marea Neagră, Bulgaria, nu făcea parte din nicio alianță regională, promovând așa-numitul „*revizionism pașnic*”. Între 65% și 70% din importul și exportul Bulgariei se desfășura cu Germania, ponderea micului stat balcanic în comerțul exterior al *Reich*-ului fiind însă de doar 2%. După momentul München, crescuseră exponențial speranțele în obținerea pe cale pașnică a unor câștiguri teritoriale, cea mai vehiculată revendicare fiind Dobrogea de Sud, întrucât România părea a fi cel mai izolat și vulnerabil vecin (Ungureanu, 2009, pp. 327-333).

Având o suprafață de 103.000 km² și aproape 6.000.000 de locuitori, Bulgaria anului 1939 putea mobiliza, teoretic, circa 750.000-800.000 de oameni, însă, practic, efectivele instruite mobilizabile nu depășeau 500.000. Armata bulgară includea 14 divizii de infanterie, două divizii rapide, o divizie de munte și o divizie de mare. Aceasta din urmă includea două regimente de marină și două regimente de artilerie-coastă. Cele două regimente de marină erau dotate, conform informațiilor de care dispunea Marele Stat Major român, cu patru torpiloare, șase șalupe, trei nave auxiliare și unul sau două submarine, în timp ce regimentele de artilerie-coastă includeau fiecare câte două divizioane, dispunând de 72 de piese de diferite calibre (Colecția XIV, crt. 213/1939, passim).

Din punct de vedere militar, România, Turcia și Bulgaria se confruntau cu o serie de probleme și dificultăți similare: slaba dezvoltare a industriei proprii de armament și dependența de importuri, vechimea și eterogenitatea armamentului, gradul scăzut de motomecanizare etc., începând din 1936 fiind declanșate eforturi precipitate și doar parțial încununate de succes pentru remedierea acestor lipsuri.

În cadrul reuniunii din februarie 1939, de la București, a Consiliului Permanent al Antantei Balcanice, au ieșit din nou în evidență tendințele divergente din cadrul alianței, apărute încă din 1936/1937. Astfel, Grecia și Turcia se pronunțau pentru întărirea colaborării cu Marea Britanie și Franța, în timp ce Iugoslavia promova o politică tot mai „*echidistantă*” între Marile Puteri, conduită favorabilă, în fond, Axei Berlin-Roma, iar diplomația românească încerca să păstreze unitatea alianței. Bulgaria clama, pe de o parte, disponibilitatea de aderare la alianță, în condițiile satisfacerii unor revendicări teritoriale, iar pe de altă parte încerca să izoleze România și Grecia, prin dezvoltarea legăturilor cu Iugoslavia și Turcia (Ungureanu, ib., pp. 330-331).

La începutul anului 1939, relațiile sovieto-turce se mențineau bune, ameliorarea progresivă a raporturilor Turciei cu Marea Britanie și Franța nevenind în contradicție cu interesele URSS, pe de o parte, datorită precauției guvernului de la Ankara, iar pe de altă parte, datorită faptului că Uniunea Sovietică se situa încă în tabăra antirevizionistă. Precauțiile diplomației turce în raport cu marele vecin septentrional s-au manifestat și în cadrul Antantei Balcanice. Însuși documentul fondator al acestei alianțe regionale consemna, în anexa secretă, lipsa de disponibilitate a Turciei pentru implicarea într-un conflict cu URSS (I.P.E.R.D., 2003, p. 281), rezervă cunoscută în mediile diplomatice drept „*clauza rusă*”. Totuși, rezervele exprimate în mod categoric la începutul anului 1934 aveau să fie parțial atenuate spre finele anului 1937, când, printr-o scrisoare oficială a mareșalului Fevzi Çakmak, statul

turc și-a asumat obligația să acționeze împotriva Bulgariei, în caz de atac conjugat sovieto-bulgar asupra României (Ib., p. 302).

Pentru specificul relațiilor româno-sovietice în prima cincime a anului 1939, foarte relevant este conținutul discuției din 8 februarie, între M.M. Litvinov și ministrul român la Moscova, Nicolae Dianu. Conform diplomatului român, Litvinov și-a început expunerea prin a critica pasivitatea Marii Britanii și Franței în raport cu Germania, arătând, totodată, că URSS primise și respinsese o serie de propuneri de colaborare economică, venite de la Berlin. În continuare, înaltul demnitar sovietic s-a referit la ruperea relațiilor diplomatice cu Ungaria horthystă, ca urmare a adeziunii acesteia din urmă la Pactul Antikomintern, considerat „*un pact al agresorilor*” îndreptat însă, în primul rând, contra Franței și a Marii Britanii (!), iar spre final, a căutat să minimalizeze, în ochii interlocutorului român, pericolul revizionismului bulgar și, mai ales, semnificația unor referiri la Basarabia din presa locală sovietică, respectiv a ne-desemnării unui ministru plenipotențiar la București (M.A.E.R.-M.A.E.F.R., 2003, doc. 102, pp. 220-222).

Relațiile sovieto-bulgare începeau să cunoască tendințe de ameliorare și amplificare, pe plan economic, cultural, jurnalistic și propagandistic, evoluție sesizată și la nivelul structurilor militare informative românești, care consemnau inclusiv restabilirea colaborării între organizațiile subversive bulgare de dreapta (naționaliste) și cele de stânga din Dobrogea (Fond 950, crt. 651/1938, ff. 46-47; Ib., crt. 227/1939, ff. 159-160); de altfel, sondajele diplomatice bulgare întreprinse la Moscova în „*problema dobrogeană*”, în noiembrie 1938 și ianuarie 1939, se încheiaseră cu rezultate încurajatoare (Ungureanu, p. 330).

Încurajați de climatul general-european tot mai favorabil revizionismului teritorial, guvernării de la Sofia au abandonat, practic, tratativele directe cu România, inițiate în anul 1933, în vederea încheierii unui tratat bilateral pe baza frontierelor existente; metoda utilizată a fost cea a amânării *sine die*, conjugată cu revenirea asupra unor aspecte anterior convenite (Ib., pp. 332-333).

Relațiile turco-bulgare erau dominate, în această vreme, de eforturile diplomatice turcești în vederea atragerii Bulgariei în Antanta Balcanică și, totodată, grevate de tensiunile datorate tratamentului aplicat de către autoritățile bulgare minorității turco-musulmane din țară, reprezentând circa o zecime din totalul populației sau, în cifre absolute, circa 600.000 de suflete (Stănciugel, 2008, p. 171).

În prima jumătate a lunii februarie 1939, s-a produs, în Iugoslavia, înlocuirea guvernului Milan Stojadinović cu un guvern condus de către Dragișa Cvetković. Acest gest al prințului-regent Paul (Pavle, în sârbește) avea la bază atât rațiuni de politică internă, cât și de politică externă, prințul regent nefiind de acord

cu alunecarea Iugoslaviei în siajul Axei Berlin-Roma (Jelavich, 2000, pp. 187, 197), ceea ce se cunoștea și în anumite medii informativ-militare românești (Fond 950, crt. 201/1938, f. 157).

În cadrul reuniunii anuale a Consiliului Permanent al Antantei Balcanice de la București (20-22 februarie 1939), s-au manifestat și anumite diferențe de atitudine în fața pretențiilor teritoriale bulgare. În ajunul reuniunii, Gheorghe Kiosseivanov, șeful guvernului de la Sofia și, totodată, al diplomației bulgare, căutase să-l convingă pe Şükrü Saracoğlu de justetea și oportunitatea cedării Dobrogei de Sud, ca o condiție *sine qua non* pentru adeziunea Bulgariei la Antanta Balcanică, dorită foarte mult la Ankara, însă, la București, Grigore Gafencu și Ioannis Metaxas (șeful guvernului de la Atena) s-au opus ferm oricăror concesi teritoriale, pronunțându-se pentru colaborare regională pe baza frontierelor existente (Ungureanu, p. 331). După semnarea pactului bulgaro-iugoslav de „*prietenie veșnică*” din 24 ianuarie 1937, revizionismul bulgar fusese canalizat spre Grecia și România.

ULTIMELE LUNI DE PACE (MARTIE-AUGUST 1939)

Lichidarea statalității cehoslovace, la jumătatea lunii martie 1939, de către Germania nazistă, cu concursul naționaliștilor slovaci și al Ungariei horthyste, în ciuda tuturor asigurărilor anterioare, a determinat Marea Britanie și Franța să renunțe la politica de conciliatorism și să inițieze demersuri diplomatice pentru edificarea unui front antirevizionist cât mai larg în centrul și sud-estul Europei, incluzând și Uniunea Sovietică. Aceste proiecte și demersuri politico-diplomatice, cu importante implicații militare, au dominat actualitatea europeană până la perfectarea pactului Ribbentrop-Molotov, care a dat, practic, semnalul pentru izbucnirea războiului în Europa.

Evoluțiile politico-teritoriale dramatice din imediata vecinătate a României, suprapuse cronologic ultimelor etape ale negocierilor pentru tratatul economic româno-german, au creat o atmosferă tensionată în România, în acest context fiind decretată mobilizarea câtorva contingente și fiind lansat zvonul despre un ultimatum dat de *Reich* guvernului de la București, în vederea perfectării rapide a tratatului economic bilateral („*incidentul Tilea*”).

Chiar la 17 martie 1939, Virgil Viorel Tilea, ministrul României la Londra, a avut o discuție cu reprezentantul Turciei în capitala britanică, și anume fostul ministru de externe Tevfik Rüştü Aras. Diplomatul turc s-a pronunțat ferm pentru formarea unui pact al Mării Negre și pentru consolidarea Antantei Balcanice, fiind ferm convins

că Uniunea Sovietică era interesată în blocarea expansiunii germane (Dobrinescu-Pătroiu, 1992, p. 28). A doua zi, atașatul militar român la Ankara, locotenent-colonelul Traian Teodorescu, arăta, în cuprinsul unui raport, faptul că atât guvernul Turciei, cât și opinia publică își doreau transformarea Antantei Balcanice într-o „*entitate politică externă cu scopuri mai largi decât actualmente*” (Fond 5417, crt. 830/1939, ff. 29-30).

Pentru diplomația turcă, proiectul Pactului Mării Negre nu venea, deci, în contradicție cu obiectivul consolidării Antantei Balcanice, fiind complementar acestuia, spre deosebire de propunerea inițială sovietică de la începutul lui februarie.

În perioada 17-19 martie 1939, Gheorghe Kiosseivanov a efectuat o vizită oficială în Turcia. În acest context, așa cum consemnează o multitudine de surse militare și diplomatice, demnitarii turci și-au manifestat, în modul cel mai clar și categoric hotărârea de a-și respecta obligațiile de aliat regional al României, în caz de atac bulgar asupra României, indiferent de alte circumstanțe ipotetice, evocate succesiv de către șeful guvernului de la Sofia și al diplomației bulgare: implicarea Ungariei și a Germaniei, pasivitatea celorlalți aliați balcanici etc. (Ungureanu, p. 332). Atașatul militar Teodorescu a transmis un raport pe această temă, la 22 martie 1939 (Fond 5417, crt. 830, ff. 9-12). Într-o discuție cu locotenent-colonelul Teodorescu, șeful Marelui Stat Major al armatei turce, mareșalul Fevzi Çakmak, și-a asigurat interlocutorul că Turcia dispunea de suficiente forțe pentru a neutraliza Bulgaria, chiar și în eventualitatea unui atac italian în regiunea Izmir (Ib., ff. 15-16). De asemenea, atașatul militar român de la Ankara comunica, la 22 martie 1939, faptul că primise asigurări din partea ambasadorului sovietic, Aleksei V. Terentiev („*Dacă România ține ferm, Rusia o va aproviziona cu tot ce are nevoie*”), exprimându-și, totodată, surprindea și suspiciunea față de atitudinea diplomaților sovietici din Turcia față de omologii români, considerată „*exagerat de curtenitoare*” (Ib., ff. 16-17).

A doua zi, a fost perfectat tratatul economic româno-german. Evenimentul a fost salutat la Berlin și Roma, criticat la Londra, Paris și Moscova, stârnind însă consternare la Budapesta și Sofia (Dobrinescu-Pătroiu-Nicolescu, 1999, pp. 226-227), ceea ce confirma, cel puțin temporar și parțial, corectitudinea anumitor calcule politico-diplomatice ale guvernanților de la București.

La 29 martie 1939, prin vocea lui M.M. Litvinov, guvernul sovietic și-a exprimat, în fața diplomatului român Nicolae Dianu, nu doar nemulțumirea, ci și unele suspiciuni față de conținutul și semnificațiile tratatului economic româno-german încheiat în urmă cu șase zile, inclusiv față de anumite presupuse clauze secrete

ale acestuia, susceptibile, în viziunea sovieticilor, de a transforma România într-o bază a expansionismului german la Marea Neagră. Șeful diplomației sovietice a pus în legătură actul de la 23 martie 1939 cu anumite poziții „*antisovietice*” din România și a reiterat cunoscuta sa poziție privind inutilitatea și inoportunitatea unei declarații oficiale sovietice de recunoaștere explicită a suveranității României asupra Basarabiei (M.A.E.R.-M.A.E.F.R., 2003, doc. 107, pp. 227-228).

La 8-9 aprilie 1939, ministrul de externe al României, Grigore Gafencu, a efectuat o vizită la Ankara, unde a purtat discuții cu omologul său turc, Şükrü Saracoğlu (I.P.E.R.D., 2003, pp. 312-313). Acest moment diplomatic a fost comentat favorabil de către agenția sovietică de presă TASS, probabil pe baza informațiilor provenite de la însărcinatul cu afaceri al URSS la București, Pavel G. Kukoliev (Fond 5417, crt. 830/1939, ff. 2-4).

Un moment diplomatic și mai important s-a consumat la 13 aprilie 1939, când Franța și Marea Britanie au anunțat în mod concomitent acordarea unilaterală de garanții solemne, vizând independența României și a Greciei (I.P.E.R.D., 2003, p. 313). Acest act avea o valoare mai mult morală și arăta, cel puțin în cazul României, o atitudine semi-angajantă de ambele părți: Franța și Marea Britanie evitau să garanteze explicit integritatea teritorială a României, păstrându-și, astfel, o anumită marjă de negociere cu Ungaria, Bulgaria și, mai ales, cu URSS, în timp ce România, la rândul său, evita să-și asume o poziție foarte categorică favorabilă celor două puteri garante, pentru a nu rupe, cel puțin deocamdată, toate punțile cu Germania, văzută ca o contrapondere la URSS.

La 14 aprilie 1939 au început, la Moscova, tratativele tripartite franco-britanico-sovietice, care aveau să dureze mai bine de patru luni, fără a se încheia cu un rezultat concret. Suspiciunile reciproce și divergențele de viziune și de interese aveau să se dovedească mai puternice decât potențialii factori de apropiere.

De nedepășit s-au dovedit o serie de aspecte privind statele central și est-europene situate între Germania și URSS, reticente față de marea putere bolșevică, dar care făceau obiectul unor exigențe și condiții puse de partea sovietică negociatorilor francezi și britanici. Foarte multă neliniște a provocat, în vara anului 1939, în toate aceste state mici și mijlocii, propunerea sovietică adresată Franței și Marii Britanii, privind includerea în textul viitoarei înțelegeri tripartite a sintagmei „*agresiune indirectă*”, definite ca o schimbare de politică internă a unui stat terț, în avantajul agresorului, ceea ce deschidea largi posibilități de ingerință în treburile interne ale acestor state (Kissinger, 2001, p. 305; Constantiniu, 2010, pp. 86-87).

Pe plan regional, pentru cea de-a doua jumătate a lunii aprilie 1939, putem consemna și o anumită nemulțumire manifestată de partea turcă, prin Şükrü Saracoğlu, față de atitudinea considerată prea intransigentă a diplomației românești în problema Dobrogei de Sud (Stănciugel, p. 175). Totuși, în perioada martie-aprilie 1939, cercurile diriguitoare de la București luau în calcul varianta cedării parțiale a Cadrilaterului, însă numai cu condiția ca Bulgaria să adere la Antanta Balcanică sau la un sistem de alianțe apropiat de Marea Britanie și Franța (Ungureanu, pp. 332-335). Exigențele bulgare erau însă mai ample, iar disponibilitățile, mult mai mici. Astfel, la 19 aprilie 1939, Gheorghi Kiosseivanov a transmis tuturor misiunilor diplomatice bulgare Directiva nr. 19, în șase puncte, privind poziția, conduita și scopurile Bulgariei în contextul general european al momentului. Conform documentului citat, revendicările teritoriale minimale bulgare erau Dobrogea de Sud și Tracia apuseană, iar disponibilitatea pentru integrarea într-un sistem regional de alianță era aproape nulă (I.I.D., 1993, partea a doua, doc. 44, pp. 358-359).

În perioada 26 aprilie-8 mai 1939, Vladimir Petrovici Potëmkin, unul dintre adjuncții șefului diplomației sovietice, a efectuat un turneu regional, incluzând România, Bulgaria, Turcia și retur, anume statele direct riverane Mării Negre. Cu câteva zile înainte de începerea acestui turneu, V.P. Potëmkin a avut o întâlnire cu Nicolae Dianu, în cursul căreia a subliniat importanța strategică a României și a Turciei pentru securitatea granițelor sud-vestice ale Uniunii Sovietice (Dobrinescu-Pătroiu, 1992, p. 70).

În cursul deplasării sale prin România, spre Sofia, demnitarul sovietic nu a fost invitat la discuții cu niciun înalt oficial român, pentru a nu indispuce Germania (Haynes, 2003, p. 109). Tot dorința de a nu provoca Germania a reprezentat și explicația oferită la finele lui aprilie 1939 de către Grigore Gafencu interlocutorilor săi francezi, în cursul unei vizite efectuate la Paris, atunci când a fost chestionat în privința reticențelor României față de Uniunea Sovietică (Dobrinescu-Pătroiu, pp. 76-77).

La începutul lunii mai, ambasadorul României în Turcia, Vasile Stoica, primea și el, din partea lui Şükrü Saracoğlu, sugestii în direcția ameliorării raporturilor româno-sovietice. Șeful diplomației turce a căutat să-i demonstreze ambasadorului Stoica lipsa de viabilitate a planurilor antirevizioniste implicând centrul și sud-estul Europei, în absența colaborării, cel puțin pasive (neutralitate binevoitoare) din partea URSS (Stănciugel, p. 187). Președintele Republicii Turcia, İsmet İnönü, mergea și mai departe cu raționamentele politico-militare, apreciind, în discuțiile cu interlocutori francezi și britanici, că, în caz de război, Armata Roșie trebuia implicată

direct și masiv contra Germaniei, astfel încât să nu se dea Uniunii Sovietice șansa de a rămâne neutră și de a profita de epuizarea reciprocă a combatanților, pentru a-și extinde, apoi, regimul social-politic în Europa (Ib.).

Tot la începutul lunii mai, ajuns la Ankara, Potëmkin s-a întreținut și cu ambasadorul Franței în Turcia, R. Massigli, responsabilul diplomatic sovietic lăsând să se înțeleagă că exista posibilitatea ca URSS să dea publicității o declarație oficială privind renunțarea la orice pretenții asupra Basarabiei; informația a fost comunicată de către diplomatul francez lui Vasile Stoica, fiind transmisă la București în ziua de 17 mai 1939 (Dobrinescu-Pătroiu, p.93, nota 100). În discuția cu omologul său francez de la Ankara, Vasile Stoica, luând notă de această informație, i-a declarat că o asemenea declarație unilaterală categorică nu putea avea decât un efect pozitiv asupra relațiilor româno-sovietice, arătând însă, totodată, faptul că, din punct de vedere strict juridic, România nu avea nevoie de un asemenea act din partea Sovietelor (Stănciugel, p. 176).

Totuși, în discuția directă cu Vasile Stoica, desfășurată la 3 mai 1939, Potëmkin nu a abordat această problemă, ci a prezentat un rezumat al discuțiilor purtate la Sofia cu Gheorghi Kiosseivanov, care încercase, din nou, să pună neaderarea Bulgariei la Antanta Balcanică pe seama intransigenței României în privința Dobrogei de Sud (Ib.). Apoi, demnitarul sovietic l-a chestionat pe diplomatul român asupra disponibilității României de a se alătura URSS și altor state „într-un larg front antirevizionist”. În răspunsul său, Vasile Stoica a relevat voința României de a-și apăra granițele și de a contribui la apărarea păcii și a *statu quo*ului teritorial din centrul și sud-estul Europei, pe baza alianțelor existente ale țării; ideea aderării României la noi alianțe nu era exclusă total, însă era considerată demnă de luat în calcul (numai) în cazul uni agresiuni iminente sau efective asupra statului român (Ib., pp. 187-188). Practic, Vasile Stoica reitiera, într-o formă alambicată și politicoasă, viziunea guvernanților de la București, care invocau riscul de a provoca inutil Germania, drept motiv pentru reticența față de diversele proiecte regionale implicând Uniunea Sovietică.

La 3 mai 1939, proaspăt instalat la cârma diplomației sovietice, Viaceslav M. Molotov, a expediat către V.P. Potëmkin una dintre primele sale telegrame, în această nouă calitate. Telegrama conținea o schiță de plan privind colaborarea regională, precum și două recomandări privind parcurgerea traseului retur Ankara-Sofia-București. Astfel, Bulgaria trebuia inclusă în „frontul comun contra agresorilor”, obiectiv pentru care Turcia ar fi urmat să facă presiuni asupra României, pentru cedarea Dobrogei de Sud. Totodată, Potëmkin era sfătuit de către noul său șef direct să revină direct la Moscova, eventual cu o scurtă escală în capitala Bulgariei,

pentru a le adresa gazdelor „câteva cuvinte calde, care nu obligă la nimic”. Față de România, atitudinea trebuia să fie și mai rezervată: „Vă sfătuim să nu vă opriți în România, iar dacă totuși românii vor urca în vagonul dumneavoastră, puteți să vorbiți cu ei despre vreme.” (Sturza, 2016, pp. 202-203).

Nu întâmplător, telegrama lui Potëmkin către Molotov, expediată București din 8 mai 1939, destul de sumară, începea cu fraza auto-justificativă „Nu am reușit să evit întâlnirea cu Gafencu” și era axată pe rezervele și nemulțumirile exprimate în discuția cu ministrul român de externe (Ib., p. 203). Șeful diplomației românești a oferit o descriere ceva mai amplă a întrevederii. Spre deosebire de interlocutorul său sovietic, Gafencu a consemnat, în primul rând, asigurările lui Potëmkin că înlocuirea lui Litvinov de la conducerea diplomației sovietice nu însemna și schimbarea liniilor directe ale politicii externe a URSS, iar în final, promisiunea interlocutorului privind iminenta numire a unui ministru plenipotențiar la București. Aprecierea privind inoportunitatea unor concesi, mai ales teritoriale, față de Bulgaria era pusă de Gafencu pe seama lui Potëmkin. În privința schimbului de păreri asupra alianței militare româno-polone, cele două relatări sunt, cel puțin *grosso modo*, convergente, ca și în privința evitării, din partea ambilor diplomați, a oricăror referiri directe la probleme sensibile din cadrul relațiilor bilaterale, precum Basarabia sau posibilitatea încheierii unui tratat de alianță (M.A.E.R.-M.A.E.F.R., 2003, doc. 112, pp. 234-235).

Caracterul exclusiv antisovietic al convențiilor subsumate alianței militare defensive româno-poloneze nu putea fi pe placul lui Potëmkin, dar Gafencu l-a asigurat că existau atât posibilitatea, cât și intenția transformării acestei alianțe într-una *erga omnes*, ceea ce însă nu avea să se întâmple, din cauza reticențelor manifestate de către partea polonă, care a invocat necesitatea de a nu provoca Germania (Dobrinescu-Pătroiu, p. 71). O lună mai târziu, Nicolae Dianu caracteriza ca „rece” atitudinea lui Potëmkin față de România (Ib., pp. 107, 116), în flagrantă contradicție cu imaginea lăsată posterității de către Grigore Gafencu în memoriile sale (Gafencu, 1992, pp. 187-190).

Semnarea declarațiilor turco-britanică (12 mai 1939) și turco-franceză (23 iunie 1939) delimitează o nouă etapă de evoluții politico-diplomatice în sud-estul Europei. Spre deosebire de garanțiile acordate României și Greciei la 13 aprilie, aceste acte aveau un caracter bilateral, presupunând o atitudine angajantă din partea Turciei (Cojocaru, 2014, pp. 195-201). Dintre statele membre ale Antantei Balcanice, Turcia resimțea cel mai puțin presiunea Germaniei și se orienta, tot mai transparent, spre Marea Britanie și Franța, care tocmai negociau un acord cu URSS, vechiul aliat al Turciei kemaliste.

Prin prisma acestor coordonate geopolitice și diplomatice, putem înțelege reacția dezaprobată a factorilor de decizie turci față de tratatul economic româno-german din 23 martie 1939, apreciat, în zilele imediat premergătoare momentului 12 mai 1939, drept „păgubitor pentru interesele României” (Fond 71/ Turcia 1920-1944, vol. 61, ff. 108-109). De altfel, imediat după semnarea declarației bilaterale de securitate turco-britanice de la 12 mai, ponderea Germaniei în comerțul exterior al Turciei a scăzut la jumătate (Özden, 2013, p. 94).

Conduita mai prudentă a României în raport cu Germania s-a manifestat și în cursul vizitei efectuate la Ankara, între 11 și 14 iunie 1939, de către Grigore Gafencu, la numai nouă săptămâni după precedentă, când șeful diplomației românești a obținut de la omologul său turc promisiunea ca zona Balcanilor să nu fie menționată în textul tratatului final anglo-franco-turc (I.P.E.R.D., 2003, p. 316). În același context, Gafencu a respins sugestiile lui Şükrü Saracoğlu, inspirate, probabil, de sovietici, privind aderarea României la Pactul Mării Negre și cedarea Dobrogei de Sud, în vederea atragerii Bulgariei în Antanta Balcanică, arătând că statul român nu-și putea schimba în mod precipitat atitudinea față de Germania sau URSS, respectiv că guvernul de la Sofia nu era cu adevărat interesat de aderarea la Antanta Balcanică (Dobrinescu-Pătroiu, pp. 103-104). Conform unei telegramme adresate de Gafencu ministrului român la Varșovia, Richard Franasovici, Saracoğlu ar fi insistat în privința Pactului Mării Negre, făcând cunoscut faptul că Turcia intenționa să încheie un tratat de alianță cu URSS, în completarea înțelegerilor cu Marea Britanie și Franța; în final, cei doi miniștri de externe au căzut de acord ca Turcia să intermedieze între România și URSS, iar România, între Turcia și Polonia (Fond 71/ Turcia 1920-1944, vol. 61, f. 169).

Tot pe la jumătatea lunii iunie 1939, așa cum dovedesc surse sovietice și germane, diplomația bulgară, prin ministrul la Berlin, Pârvan Draganov, căuta să potențeze tendințele de apropiere între Germania și URSS, deja sesizate în anumite medii. Conform jurnalului lui Gheorghi Astahov, însărcinatul cu afaceri al URSS în Germania, respectiv unui memorandum întocmit de către Ernst Woermann (unul dintre adjuncții lui Joachim von Ribbentrop), în discuțiile purtate separat cu cei doi diplomați, la 14, respectiv 15 iunie 1939, Draganov evocase în termeni favorabili posibilitatea unei înțelegeri directe și globale germano-sovietice, considerată ca avantajoasă nu doar pentru cele două Mari Puteri menționate, ci și pentru Bulgaria, în vederea obținerii de avantaje teritoriale. În acest context, diplomatul bulgar menționase, în cursul ambelor întrevederi, problema Dobrogei de Sud, iar în discuția cu Gheorghi Astahov, și problema ieșirii la Marea Egee, blamând Franța și Marea Britanie (Sturza, 2016, pp. 205-207).

La sfârșitul lunii iunie și începutul lunii iulie 1939, relațiile româno-sovietice au cunoscut momente dificile. Astfel, la 28 iunie, din dispoziția lui V.M. Molotov, adjunctul acestuia, V.P. Potemkin, l-a convocat pe ministrul român la Moscova, N. Dianu, pentru a-i comunica, în termeni foarte categorici, nemulțumirea guvernului sovietic față de utilizarea, în conținutul unei note adresare de către Legația României părții sovietice, a expresiei „*teritoriu românesc*”, cu referire la o localitate din Basarabia. Un asemenea fapt era considerat inacceptabil de către oficialitățile sovietice, lucru comunicat părții române încă din luna iunie 1938 și luat în considerare de aceasta pe parcursul următorului an. În consecință, nota Legației Române a fost returnată ca inacceptabil formulată, ceea ce reprezenta un veritabil incident diplomatic (M.A.E.R.- M.A.E.F.R., 2013, doc. 114, pp. 237-238). O săptămână mai târziu, Nicolae Dianu expedia, la București, o telegramă în finalul căreia constata reluarea de către sovietici a „*sistemului de șicane și șantaj pe chestiunea Basarabiei*”. Potrivit diplomatului român, această evoluție avea printre cauze, refuzul României de a accepta, în mod categoric și necondiționat, garanțiile și ajutorul Uniunii Sovietice, respectiv reticențele manifestate de România privința Pactului Mării Negre (Dobrinescu-Pătroiu, pp. 117, 127).

La 8 iulie 1939, regele Carol al II-lea a discutat cu Grigore Gafencu pe marginea situației internaționale, în special despre insistența sovieticilor în privința clauzei „*agresiunii indirecte*” în cadrul tratatelor cu francezii și britanicii; de asemenea, a fost abordat și subiectul reluării campaniei de presă sovietice privind Basarabia. Suveranul i-a cerut șefului diplomației românești să comunice la Londra, Paris și Ankara îngrijorarea României față de „*pretenția sovieticilor de a garanta țările, chiar fără voia lor, când URSS crede că sunt în primejdie*.” (Ib., pp. 118-123).

Mai vechiul subiect al posibilei aderări a României la Pactul Mării Negre era abordat, la 10 iulie 1939, într-o discuție a lui Vasile Stoica și Șükrü Saracoğlu. Ambasadorul român la Ankara se arăta favorabil ideii ca România să accepte adeziunea la Pact, în schimbul ne-explicit al unei declarații oficiale, (aparent) spontane și unilaterale din partea URSS, în sensul recunoașterii explicite a apartenenței Basarabiei la România (Stănciugel, p. 177.). Câteva zile mai târziu însă, șeful diplomației românești, Grigore Gafencu, a expediat o telegramă circulară în care, invocând complexitatea situației internaționale, argumenta lipsa de interes pentru Pactul Mării Negre, dar și abținerea de la proteste și alte gesturi, ca reacție la campania de presă din URSS privind Basarabia (Dobrinescu-Pătroiu, p. 124). Într-o altă telegramă, adresată lui Vasile Stoica, Grigore Gafencu respingea, la 14 iulie 1939, ideea aderării la Pactul Mării Negre, chiar și în eventualitatea recunoașterii de către URSS a graniței comune, pe cursul Nistrului (Ungureanu, p. 337).

O importantă discuție pe tema situației internaționale a avut loc la 26 iulie 1939 între regele Carol al II-lea, prim-ministrul Armand Călinescu și ministrul de externe Grigore Gafencu. Regele considera Turcia drept cel mai loial stat aliat al României, iar Ungaria și Bulgaria, ca trecute efectiv în tabăra Puterilor Axei. De asemenea, Turcia era văzută ca un intermediar viabil în relațiile dificile cu URSS, suveranul român sperând să poată ajunge chiar la încheierea unui pact bilateral de neagresiune, cu recunoașterea graniței comune la Nistru. În eventualitatea, nedorită, a debarcării de trupe sovietice în Bulgaria, în contextul unui ipotetic, dar tot mai probabil război, trupele turcești ar fi trebuit, în viziunea lui Carol al II-lea, să se poziționeze între unitățile militare românești și forțele Armatei Roșii, pentru a preveni un contact direct între acestea (Călinescu, 1990, pp. 420-421).

La sfârșitul lui iulie 1939 și începutul lunii următoare, o delegație parlamentară bulgară a efectuat o vizită în URSS. Conform unei surse italiene, în cursul discuțiilor cu membrii delegației, V.M. Molotov și-ar fi manifestat simpatia pentru revendicările bulgare asupra Dobrogei, evitând a se pronunța, însă, în problema accesului Bulgariei la Marea Egee și ar fi făcut, totodată, propuneri concrete privind amplificarea schimburilor comerciale bilaterale (I.I.D., 1993, partea a doua, doc. 48, pp. 368-369). În paralel, la 4 august, generalul sovietic Boris Șapoșnikov (viitor mareșal) pune pe hârtie câteva considerații privind mersul tratatelor militare tripartite cu Marea Britanie și Franța. Generalul Șapoșnikov considera necesară, între altele, asigurarea unui culoar de trecere a trupelor Armatei Roșii prin România, pentru a contracara o posibilă agresiune germano-ungaro-bulgară. De asemenea, în caz de implicare a Bulgariei în război, de partea „*agresorului principal*” nenominalizat (Germania, n.a.), Franța și Marea Britanie ar fi trebuit să atragă în război, în tabăra opusă, Grecia și Turcia (Sturza, 2016, p. 211).

La 11 august 1939, a avut loc cel de-al treilea contact politico-diplomatic la nivel înalt româno-turc în decurs de patru luni. De data aceasta, s-au întâlnit chiar cei doi autoritari șefi de stat, Carol al II-lea și İsmet İnönü. Republica Turcia se arăta dispusă să apere ferm *statu quo* teritorial.

Monarhul român și președintele turc au căzut de acord să-și intensifice demersurile la Belgrad și legăturile cu Polonia. În privința URSS și a poziției marelui vecin răsăritean față de România, partea turcă s-a angajat la efectuarea anumitor sondaje diplomatice, dar a reiterat sugestia ca România să adere la Pactul Mării Negre, în caz contrar, șansele de a obține anumite concesi de la sovietici fiind considerate minime (Fond 71/Turcia 1920-1944, vol. 61, ff. 189-204). Refuzul de a adera la Pactul Mării Negre a fost motivat, și de data aceasta, de către partea

română, cu aprecierea că un asemenea gest ar fi reprezentat o provocare față de Germania (Dobrinescu-Pătroiu, p. 134). La 13 august 1939, Carol al II-lea îi prezenta lui A. Călinescu, din nou, viziunea sa asupra raporturilor româno-turco-sovietice: „*Dacă Sovietul ne recunoaște formal (oficial, n.a.) Basarabia, vom putea după aceea să mergem la un pact de neagresiune, Saracoğlu va sonda la Moscova. Despre un pact al Mării Negre nu poate fi vorba.*” (Călinescu, p. 424). În aceeași zi, cel ce preluase în urmă cu cinci luni, oficial, președinția Consiliului de Miniștri al României, nota în jurnalul său: „*Generalul D. Popescu și colonelul Paul Leonida se întorc cu rezultate foarte bune de la Ankara, Turcia, vor aduce 200 de batalioane în Tracia și au ca obiectiv scoaterea din luptă a Bulgariei.*” (Ib., p. 424). Astfel, în perioada 15-21 august, în apropierea granițelor Bulgariei, au avut loc manevre militare sincronizate române și turce, pentru a descuraja un eventual gest agresiv din partea micului stat slav din centrul Balcanilor (Stănciugel, p. 199).

La nivel european însă, lucrurile începeau să capete o turnură pe care puțini o anticipaseră în urmă cu câteva luni. Contactele germano-sovietice s-au intensificat brusc pe la jumătatea lunii august, iar la 23 august 1939, ministrul german de externe, Joachim von Ribbentrop, a sosit la Moscova; între timp, deja fusese încheiat un acord economic bilateral germano-sovietic. Prin încheierea unor înțelegeri politice germano-sovietice, Hitler înlătura, cel puțin temporar, posibilitatea de a se confrunta cu adversari redutabili (Mari Puteri) pe două fronturi, în timp ce Stalin reușea, pe de o parte, să precipite declanșarea unui război între Marile Puteri capitaliste, iar pe de altă parte, să câștige oportunitatea de a crea un *glacis* strategic la granițele apusene ale URSS (Constantiniu, 2010, pp. 88-93).

În discuțiile germano-sovietice din 23 august 1939 a fost amintită și Turcia, acuzată de a fi aderat la politica de încercuire a Germaniei (Ribbentrop), respectiv, de labilitate și duplicitate, cum se exprima Stalin (Hitchens, p. 216). Hitler își propusese, în privința Turciei, să oprească apropierea acesteia de Franța și Marea Britanie și să o aducă la o politică de neutralitate echidistantă, nefiind de acord însă cu intrarea sa în sfera de influență sovietică (Ib., pp. 206, 223).

DE LA PACTUL RIBBENTROP-MOLOTOV LA PACTUL ANGLO-FRANCO-TURC (AUGUST-OCTOMBRIE 1939)

La 23/24 august 1939, la Moscova, după câteva ore de discuții purtate cu Stalin personal, Ribbentrop a semnat cu omologul său sovietic un „*pact de neagresiune*” bilateral, care conținea însă și un protocol adițional secret, privind delimitarea sferelor de influență între cele două Mari Puteri totalitare, de la Marea Baltică la Marea Neagră. Dacă, în privința spațiului baltic și a teritoriilor poloneze, delimitarea

era riguroasă, nu același lucru se poate spune și despre sud-estul Europei (I.I.P.E.R.D., 2003, p. 317; Sturza, 2016, pp. 224-225).

Încheierea acordurilor economice și politice germano-sovietice din august 1939 a reprezentat o surpriză de proporții pentru numeroși factori de decizie politici și militari, care își fundamentaseră o serie de calcule, ipoteze și proiecte pe ideea că între Germania și URSS contradicțiile ar fi fost ireconciliabile.

La 22 august 1939, Armand Călinescu a consemnat în jurnalul său: „*lovitura de teatru a acordului germano-sovietic*”, întrebându-se retoric: „*S-au înțeles oare asupra împărțirii Poloniei și României?*” (Călinescu, p. 425). A doua zi, prim-ministrul român consemna convingerea sa că, în pofida apropierei germano-sovietice, „*Anglia, Franța, Polonia și Turcia vor merge înainte*” (Ib.). Instituirea unui parteneriat economic germano-sovietic scădea în mod sensibil marja de manevră a României în raporturile sale cu Germania.

Vestea pactului Ribbentrop-Molotov l-a șocat și pe șeful diplomației turce, Şükrü Saracoğlu, care a caracterizat-o drept „*o lovitură de teatru nemaivăzută în istorie*”; în noul context, negocierile pentru un tratat de alianță turco-sovietic deveneau complicate (Hitchens, pp. 227-228). Totuși, ministrul de externe al Turciei aprecia, în mod corect, că țara sa nu fusese abandonată de Germania în sfera de influență a URSS; la 27 august, Republica Turcia a respins propunerile economice ale *Reich*-ului (Ib., pp. 231-232).

În Bulgaria, cotitura intervenită în raporturile germano-sovietice a fost primită cu satisfacție și entuziasm, întrucât pactul din 23 august 1939 unea cele mai populare Mari Puteri în cadrul opiniei publice bulgare (Ungureanu, pp. 342-343).

La 25 august 1939, diplomatul român Nicolae Florescu, subdirector în cadrul Ministerului Afacerilor Străine, adresa, de la Londra, o telegramă către ministrul de resort, Grigore Gafencu. În document, erau citate informații primite de la „*colegii diplomați din statele Înțelegerii Balcanice*”, conform cărora, încurajate de sovietici, autoritățile bulgare trecuseră la intensificarea propagandei panslaviste în străinătate (M.A.E.R.-A.A.E.F.R., 2003, doc. 117, p. 244).

La 1 septembrie 1939, începea agresiunea Germaniei naziste asupra Poloniei, iar două zile mai târziu, Marea Britanie și Franța au declarat război Germaniei agresoare. Astfel, izbucnea Al Doilea Război Mondial în Europa.

Chiar la 3 septembrie 1939, guvernul român a intervenit pe lângă cel turc și a obținut asentimentul acestuia pentru aprovizionarea armatei poloneze cu material de război, prin Strâmțori, *via* România (I.I.P.E.R.D., 2003, p. 318). La acea dată, încă mai era estimată o rezistență îndelungată a Poloniei, fiind așteptat un război de poziții. După numai două săptămâni, această rută de aprovizionare pentru armata

poloneză avea să se transforme într-un culoar de refugiu pentru numeroși demnitari, militari și civili polonezi.

La 4 septembrie, într-o discuție cu V.G. Dekanozov, unul dintre adjuncții lui Molotov din conducerea diplomației sovietice, ministrul Bulgariei la Moscova, N. Antonov, a comunicat satisfacția guvernului și a poporului bulgar față de ameliorarea relațiilor germano-sovietice, exprimându-și, în acest context, speranța că URSS avea să ajute Bulgaria în „*chestiunea Dobrogei*” (Sturza, p. 236).

În paralel, diplomații germani insistau, pe lângă V.M. Molotov, pentru ca guvernul de la Moscova să intervină pe lângă cel de la Ankara, astfel încât Turcia să păstreze o neutralitate strictă; germanii se declarau alarmați de zvonurile privind traversarea Strâmtorilor de către forțe militare franceze și britanice, pentru a debarca în România (Ib., p. 237).

În cadrul Consiliului de Coroană din 6 septembrie 1939, care a confirmat neutralitatea României, regele Carol al II-lea a menționat posibilitatea ca Turcia să intermedieze o destindere în relațiile sovieto-române (Mamina, 1997, p.182). Potrivit însemnărilor lui Armand Călinescu, în timpul discuțiilor, Constantin Argetoianu ar fi ridicat problema relațiilor cu Uniunea Sovietică („*Rusia*”), monarhul răspunzând că fusese deja inițiată o acțiune diplomatică în acest sens, prin intermediul Turciei (Călinescu, p. 430).

La 17 septembrie, când prăbușirea Poloniei era iminentă, iar Armata Roșie pătrunsese în teritoriile situate la est de linia Curzon, Armand Călinescu insera în jurnalul său două propuneri, ambele implicând un anumit rol al Turciei, anume un pact de neagresiune cu URSS, respectiv atragerea Bulgariei în Antanta Balcanică, inclusiv în condițiile satisfacerii unor revendicări teritoriale (Ib., p. 432).

În mod surprinzător, o rază de speranță părea că vine chiar dinspre Moscova. Comunicatul oficial sovietic privind intrarea unităților Armatei Roșii pe teritoriul statului polonez, aflat în disoluție, conținea perifriza „*râul Nistru, care constituie granița noastră cu România*”, fapt remarcat și de către Nicolae Dianu (Lungu-Negreanu, 2000, doc. 19, p. 188).

La 17 și 18 septembrie, în noul context, URSS și România s-au asigurat reciproc de neutralitate (M.A.E.R. – M.A.E.F.R., 2003, doc. 121-122, pp. 249-252), însă, la 20 septembrie, V.M. Molotov l-a admonestat energic pe Nicolae Dianu, pentru găzduirea acordată de România refugiaților provenind din armata poloneză, considerați un pericol la adresa Uniunii Sovietice (Ib., doc. 123, pp. 252-253). În ziua precedentă, A. Călinescu consemnase în jurnalul său îndepărtarea pericolului german și amplificarea celui sovietic, după ocuparea și împărțirea Poloniei (Călinescu, p. 432).

Sucesiunea rapidă a evenimentelor din Polonia încuraja diplomația bulgară să-și pledeze propriile revendicări. Astfel, la 18 septembrie 1939, diplomatul bulgar Karastoianov evoca, la Berlin, în fața lui Ernst Woermann, un scenariu care avea să prindă contur în vara anului 1940, întrebându-și interlocutorul ce ar trebui să facă Bulgaria dacă URSS ar ocupa Basarabia și ar oferi (Bulgariei) Dobrogea „*pe tavă*”. Funcționarul diplomatic german a răspuns, caracterizând acest scenariu ca improbabil, cel puțin momentan, și îndemnând guvernul de la Sofia să mențină o relație apropiată cu Berlinul (Sturza, p. 239). La 25 septembrie, Pârvan Draganov a purtat o discuție cu însărcinatul cu afaceri al URSS în Germania, A.A. Șkvarțev. Potrivit versiunii sovietice, ministrul Bulgariei din capitala Reich-ului, după ce și-a exprimat satisfacția pentru evoluția relațiilor între Germania și URSS, a reiterat argumentele bulgare în privința Dobrogei și a Traciei de Vest, făcând aluzie la o eventuală presiune sovietică eficientă asupra României, în problema Dobrogei de Sud și punând sprijinul britanic pentru Grecia, în problema Traciei apusene, pe seama temerilor guvernului de la Londra față de posibila extindere a influenței sovietice până la Marea Egee, prin intermediul unei Bulgarii mărite (Ib., pp. 242-243). Într-o telegramă adresată din București, la 27 septembrie 1939, Pavel G. Kukoliev cita o serie de informații obținute de la atașatul militar bulgar, conform cărora autoritățile românești începuseră deja evacuarea materialului arhivistic din Basarabia, fiind așteptată, deci, o acțiune sovietică în această provincie (Ib., p. 244).

Insistența diplomației bulgare pe „*cartea sovietică*”, în septembrie 1939, trebuie pusă în legătură, credem noi, (și) cu semnalele categorice primite de la Berlin, atât în iulie, cât și în septembrie 1939, în sensul că Germania nu intenționa să acționeze împotriva României, atât timp cât era satisfăcută de relațiile economice cu această țară (Ungureanu, , pp. 338-344).

Un episod (diplomatic) important pentru evoluția relațiilor politico-diplomatice în zona Mării Negre, în succesiunea evenimentelor dramatice dintre 23 august 1939 și 17 septembrie 1939, l-a constituit lungă și puțin fructuoasă vizită efectuată de Şükrü Saracoğlu la Moscova, între 25 septembrie și 17 octombrie. Scopul vizitei era finalizarea tratatelor bilaterale turco-sovietice, începute cu câteva luni în urmă, cu un tratat bilateral de alianță care, în viziunea guvernului de la Ankara, trebuia să completeze declarațiile bilaterale turco-britanică și turco-sovietică (Hitchens, p. 236). Totuși, raporturile URSS cu Marea Britanie și Franța se înscriaseră, după 23 august 1939, pe o pantă descendentă, fapt care nu putea decât să complice discuțiile turco-sovietice. În pofida acestui fapt și a satisfacției stârnite de perfectarea Pactului Ribbentrop-Molotov, în unele medii bulgare mai persistau,

la începutul toamnei anului 1939, temeri legate de un eventual pact sovieto-turc la Marea Neagră (Avramovski, 1986, pp. 335-336).

Pentru a nu irita URSS, Saracoğlu nu a dat curs sugestiei venite de la Grigore Gafencu, de a efectua o escală în România, fie în drum spre Moscova, fie la întoarcerea din capitala sovietică (Fond 71/Turcia 1920-1944, vol. 61, ff. 217, 222-223), însă, la plecare, a ținut să-l asigure pe Vasile Stoica de faptul că „*va apăra interesele românești la fel de energic ca și pe cele turcești*” (Ib., ff. 232, 236).

Dacă diplomații turci (încă) mai sperau să completeze printr-o înțelegere cu URSS opera de politică externă începută în mai-iunie, obiectivele sovieticilor în raport cu Turcia, așa cum aveau să se dezvăluie în cursul vizitei lui Saracoğlu la Moscova, erau cu totul altele. Astfel, partea sovietică dorea, practic, diminuarea suveranității Turciei, în special asupra Strâmtorilor, prin instalarea de baze militare (aero-navale) în proximitatea acestora, excluderea oricărei prezențe militare a statelor neriverane în zona Mării Negre, distanțarea Turciei de Marea Britanie și Franța, dar și de aliații balcanici (în primul rând, România), inclusiv prin reconsiderarea unor angajamente anterior asumate (Hitchens, pp. 236-242; Ekrem, 1993, pp. 98-103; Biagini, 2005, pp. 124-125).

Nu lipsit de importanță este și contextul mai general în care se desfășurau discuțiile turco-sovietice. La 28 septembrie, pentru a doua oară în mai puțin de 40 de zile, Ribbentrop sosea la Moscova; cu acest prilej, au fost amendate înțelegerile bilaterale secrete din luna precedentă, privind împărțirea Poloniei și a spațiului baltic (Constantiniu, 2010, pp. 94-98).

Totodată, între 28 septembrie și 10 octombrie 1939, Stalin a trecut la constituirea unui *glacis* strategic în zona baltică, impunând, succesiv și rapid Estoniei, Letoniei și Lituaniei, încheierea unor tratate „*de ajutor reciproc*” cu Uniunea Sovietică și demarând negocierile cu Finlanda, în vederea convenirii unor „*rectificări*” de frontieră (Ib., pp. 95-97). Nici spațiul sud-est european nu era neglijat de Moscova. Spre îngrijorarea factorilor de decizie de la București, la finele lunii septembrie, URSS a restabilit relațiile diplomatice cu Ungaria (Haynes, p. 130), rupte în urmă cu opt luni, iar la începutul lunii următoare, Bulgaria făcea obiectivul unei propuneri sovietice privind un pact bilateral de asistență mutuală (Miller, 1975, pp. 14-15). Era tot mai evidentă pierderea rolului privilegiat pe care îl avusese până atunci Turcia în politica URSS la Marea Neagră și în sud-estul Europei, în favoarea Bulgariei; în numeroase cercuri politico-diplomatice era vehiculat scenariul unei „*baltizări*” a regatului bulgar, prin instalarea de baze militare sovietice, în special aeriene și navale, pe teritoriul său, la fel ca în Estonia, Letonia și Lituania (Avramovski, 1986, p. 336).

Conform unui document diplomatic sovietic, reprezentând rezumatul discuțiilor purtate în ziua de 1 octombrie 1939, de Saracoğlu cu Stalin și Molotov, în fața avalanșei de cereri ale interlocutorilor săi, ministrul turc de externe ar fi declarat că Turcia avea să rămână neutră în caz de conflict militar sovieto-român pentru Basarabia, arătând însă că, în caz de agresiune bulgară asupra României sau, mai ales, asupra Greciei, țara sa avea să fie pusă în situația de a reacționa militar (Sturza, pp. 251-253).

Două zile mai târziu, Şükrü Saracoğlu s-a întâlnit, în capitala URSS cu noul ministru al României la Moscova, Gheorghe Davidescu. În discuția cu diplomatul român, ministrul de externe al Turciei s-a arătat optimist privind tratativele cu sovieticii, inclusiv asupra șanselor de a introduce în textul tratatului turco-sovietic precizarea că angajamentele contractate anterior de Turcia față de Marea Britanie și Franța nu veneau în contradicție cu interesele URSS (M.A.E.R. – M.A.E.F.R., 2003, doc. 132, pp. 265-266).

Prim-ministrul Bulgariei, Gheorghe Kiosseivanov, era la curent cu presiunile sovietice asupra Turciei, așa cum rezultă dintr-o telegramă a ministrului plenipotențiar italian la Sofia, Giorgio Talamo, expediată lui Galeazzo Ciano la 10 octombrie 1939; șeful guvernului de la Sofia și al diplomației bulgare îl informase pe reprezentantul italian de faptul că URSS privea cu simpatie revendicările teritoriale pe care Bulgaria le avea față de Grecia și România (I.I.D., 1993, partea a doua, doc. 46, p. 363). La 14 octombrie, Gheorghe Davidescu cita informații obținute din sursă franceză, privind activitatea ministrului Bulgariei la Moscova, incluzând întrevederi dese cu diriguitorii politicii externe și sovietice, dar și declarații, în discuții cu terțe persoane, cum că Germania lăsase la discreția URSS nu doar spațiul baltic (M.A.E.R. – M.A.E.F.R., 2003, doc. 135, pp. 269-270).

La 17 octombrie 1939, ambasadorul nord-american la Moscova, Laurence A. Steinhardt, după o discuție purtată „*în cele mai stricte condiții de confidențialitate*” cu Saracoğlu, pe tema eșecului negocierilor sovieto-turce, arăta, într-un raport: „*Problema României a fost de asemenea ridicată de guvernul sovietic, pentru a obține asigurări ale neutralității Turciei nu numai în cazul (sic!) confiscării de către sovietici a Basarabiei, ci, de asemenea, în cazul unei încercări bulgare de a redobândi Dobrogea*”; cauza esențială a eșecului tratativelor era sintetizată în câteva cuvinte: „*refuzul turcilor de a accepta pretențiile sovietice*” (Sturza, pp. 254-255).

La 24 octombrie, Saracoğlu îi prezenta ambasadorului român, Stoica, principalele coordonate ale discuțiilor purtate la Moscova. Șeful diplomației turce îi dezvăluia interlocutorului său că unele dintre exigențele sovietice, anume instituirea obligației

ca Ankara să se consulte cu Moscova înainte de a trece la aplicarea obligațiilor asumate prin Pactul Balcanic, instituirea unei „clauze germane” în aplicarea unor obligații asumate anterior de Turcia, precum și asumarea unor obligații în eventualitatea unui război al URSS cu Marea Britanie și Franța. De asemenea, Vasile Stoica afla de la interlocutorul său faptul că acesta constatare la Moscova multă solitudine față de revendicările bulgare. Saracoğlu mai afirma, în același context, faptul că Stalin și Molotov nu făcuseră referiri explicite la România, ceea ce era, totuși, greu de crezut. Chestionat de către ambasadorul român care avea să fie atitudinea Turciei în privința trecerii flotei militare franco-britanice prin Strâmțori, în ajutorul României, în caz de agresiune sovietică, ministrul de externe turc a dat un răspuns evaziv, vag încurajator: „*Turcia va proceda după cum îi dictează interesele de apărare a teritoriului său, stabilind modul concret de acțiune în acord cu Marea Britanie și Franța*” (Fond 71/Turcia 1920-1944, vol. 61, ff. 248-252). Câteva luni mai târziu, în martie 1940, Şükrü Saracoğlu avea să recunoască faptul că fusese întrebat de Molotov despre atitudinea Turciei în eventualitatea unui conflict armat sovieto-român, oferind un răspuns ambiguu, menit să determine guvernul sovietic la prudență față de România (Ib., ff. 292-293).

La foarte scurt timp după încheierea vizitei infructuoase a șefului diplomației turce la Moscova, a fost perfectat pactul trilateral între Marea Britanie, Franța și Republica Turcia (19 octombrie 1939).

Conform acestui act, semnat chiar la Ankara, cele trei părți contractante urmau să-și acorde ajutor mutual, în caz de atac al unei puteri europene împotriva Turciei sau în eventualitatea unei agresiuni în zona Mediteranei. Prin articolul 3, Turcia se angaja să coopereze cu Marea Britanie și Franța în vederea punerii în aplicare a garanțiilor acordate de aceste state României, la 13 aprilie 1939. Totuși, în pofida răcirii considerabile a relațiilor turco-sovietice, partea turcă a solicitat și a obținut inserarea (și) în textul acestui acord a unei anexe secrete, în cuprinsul căreia era reiterată cunoscuta „clauză sovietică”, recte lipsa de disponibilitate a guvernului Republicii Turcia pentru o acțiune ce ar fi putut avea ca rezultat intrarea în conflict armat direct cu URSS (I.P.E.R.D., 2003, p. 320).

Oricum, în urma semnării acestui pact trilateral, se accentua caracterul favorabil Marii Britanii și Franței al neutralității (non-beligeranței) Turciei, ceea ce mărea clivajul dintre statul turc și aliații săi balcanici, în primul rând Iugoslavia. În aceste condiții, una dintre preocupările de bază ale diplomației românești, în ultimele luni ale anului 1939, a fost menținerea Turciei în cadrul Antantei Balcanice, în ciuda divergențelor crescânde turco-iugoslave (Avramovski, p. 333). Eforturile diplomatice

ale României au fost facilitate și de modul cum guvernul turc a înțeles să se raporteze la litera și spiritul tratatului din 19 octombrie 1939, evitând constant implicarea directă în conflagrație și invocând ca motiv, pertinent, de altfel, insuficienta pregătire a forțelor sale militare (Biagini, p. 126).

Scenariul unei eventuale încercări a flotelor britanică și franceză de a traversa Strâmțorile, pentru a da ajutor României, în baza garanțiilor din 13 aprilie 1939, preocupa și diplomația sovietică. La 28 octombrie 1939, ambasadorul URSS la Ankara, A.V. Terentiev, ridica această problemă într-o discuție cu Ș. Saracoğlu, care, inițial, s-a eschivat de la un răspuns categoric, afirmând că România nu părea a fi momentan amenințată de vreo terță putere, iar apoi, în fața insistenței diplomatului sovietic, l-a asigurat pe acesta că Turcia avea să se consulte cu URSS într-o asemenea eventualitate (Sturza, pp. 256-257).

În condițiile în care Marea Britanie și Franța se aflau în război cu Germania, Italia era văzută la București drept singura Mare Putere dornică și capabilă de a stăvili tendințele sovietice de expansiune în sud-estul Europei (Dobrinescu-Pătroiu-Nicolescu, 1999, pp. 243-245). La 30 octombrie, diplomația românească lansa cel mai complex, ambițios și reprezentativ proiect al său din perioada „*războiului ciudat*”, anume inițiativa „*Blocului Neutrilor*”. Această structură ar fi trebuit să reunească nu mai puțin de șapte state, anume cei patru membri ai Antantei Balcanice, plus Italia, Ungaria și Bulgaria. Practic, prin acest proiect, diplomația românească urmărea păstrarea neutralității și a unor relații amicale cu cele trei Mari Puteri beligerante (dar și cu URSS), consolidarea legăturilor în cadrul Antantei Balcanice, realizarea unei destinderi în relațiile cu Ungaria și Bulgaria, dar mai ales ameliorarea (relansarea) relațiilor cu Italia (I.P.E.R.D., 2003, p. 320).

În ultima zi a lunii octombrie 1939, un (nou) semnal neliniștitor a fost transmis de la Moscova. În discursul (raportul) său privind evoluția situației internaționale și a politicii externe a URSS, susținut în fața Sovietului Suprem unional, V.M. Molotov a vorbit, între altele, despre caracterul chipurile perimat și inadecvat pentru noua situație internațională al noțiunilor de „*agresiune*” și „*agresor*”, în sensul cunoscut și acceptat până atunci (Dobrinescu, 1991, p. 131). Numărul doi în ierarhia politică sovietică făcea, astfel, o aluzie transparentă la o serie de acte și documente internaționale la care Uniunea Sovietică era (încă) parte, în primul rând, la Convențiile de la Londra, din 3-5 iulie 1933, privind definirea agresiunii și a agresorului. În absența unei recunoașteri explicite de către URSS a unirii Basarabiei cu România și în lipsa unui tratat politic bilateral sovieto-român, aceste instrumente de drept internațional constituiau, din perspectiva Bucureștiului, baza juridică a relațiilor diplomatice cu Moscova, după cum arătase și Grigore Gafencu în discursul

său radiodifuzat de la finele anului 1938 (Ungureanu, p. 327, nota 766).

Noua poziționare a Turciei în cadrul relațiilor internaționale s-a reflectat și cu prilejul discursului tradițional anual susținut de către președintele Republicii, Ismet İnönü, la 1 noiembrie 1939, când a fost deschisă noua sesiune de lucru a Parlamentului de la Ankara. Prezent la acest eveniment solemn, diplomatul român Gheorghe Căpităneanu a remarcat faptul că pasajul din discursul prezidențial privind bunele relații cu URSS, care, de regulă, era aplaudat energic, de data aceasta nu stârnise decât aplauze slabe și de complezență, în contrast vizibil cu pasajele în care era prezentată importanța pactului anglo-franco-turc și era afirmată hotărârea Turciei de a-și respecta angajamentele asumate, pasaje primite cu aplauze prelungite și ovații. De asemenea, Gheorghe Căpităneanu a remarcat lipsa de la eveniment a oricărui reprezentant al ambasadei germane de la Ankara și atitudinea apatică a ambasadiorilor sovietic și italian (Fond 71/Turcia 1920-1944, vol. 61, f. 253).

EPILOG

Inițiativa diplomatică românească a „*Blocului Neutrilor*” avea să primească răspunsuri favorabile, dar foarte tardive de la Atena (16 decembrie 1939), Ankara (18 decembrie) și Belgrad (21 decembrie), după ce România abandonase de circa trei săptămâni acest proiect (Dobrinescu-Pătroiu-Nicolescu, 1939, p. 249). Eșecul proiectului era legat, în primul rând, de atitudinea nefavorabilă a Marilor Puteri totalitare, în primul rând, a URSS, urmate de Germania, care, inițial, arătase un anumit interes, apoi de Italia, care nu a vrut să-și asume rolul propus de România; în aceste condiții, Ungaria și Bulgaria, state revizioniste, au respins proiectul, așteptând momentul prielnic pentru satisfacerea imediată a unor revendicări teritoriale (Ungureanu, pp 342-345).

Răcirea relațiilor sovieto-turce a pus capăt speranțelor românești de ameliorare a raporturilor cu URSS prin intermediul Turciei, la 4 noiembrie 1939, Grigore Gafencu a solicitat, fără succes, ca Germania să inițieze intermedierea unui pact de neagresiune sovieto-român (Haynes, p. 130). Tot temerile față de URSS l-au determinat pe Carol al II-lea, în prima jumătate a lui noiembrie 1939, să încerce o acțiune de mediere între Germania și tandemul franco-britanic (Ib., p. 126).

Spre finele anului 1939, era abandonat definitiv proiectul româno-britanic de construire a unei baze navale militare la Taşaul – Năvodari (Ungureanu, p. 344), iar Marea Britanie dădea un răspuns practic negativ la demersurile diplomatice românești privind aplicabilitatea garanțiilor din 13 aprilie 1939, în caz de atac sovietic asupra României (Lungu-Negreanu, 2000, doc. 33, pp. 209-213).

CONCLUZII

La începutul anului 1939, Uniunea Sovietică reprezenta, de departe, cel mai puternic stat din zona Mării Negre, în timp ce Turcia juca, sau cel puțin părea să joace, rolul cheie în regiune, din punct de vedere diplomatic. Aflată într-o veche relație de prietenie cu sovieticii și, totodată, într-o alianță regională cu România (Antanta Balcanică), Turcia post-kemalistă reprezenta un factor diplomatic de legătură atât între București și Moscova (fapt dorit și în capitala României), cât și între România și Bulgaria, însă fără neglijarea de către Ankara a obligațiilor decurgând din pactul Înțelegerii Balcanice. Importanța regională a Turciei era potențată și de poziția ei geo-strategică, în special după ce, prin Convenția de la Montreux (1936), preluase controlul asupra Strâmtorilor.

Inițiativa sovietică de perfectare a unui Pact al Mării Negre nu avea să-și găsească, până în august 1939, susținere decât din partea Turciei.

Abandonarea de către Marea Britanie și Franța a politicii conciliatoriste față de Germania, la jumătatea lunii martie 1939, și ofensiva diplomatică declanșată în centrul, estul și sud-estul Europei au determinat sau favorizat apariția unor proiecte regionale mai complexe decât inițiativa sovietică din februarie 1939, implicând patronajul sau participarea britanică și franceză, ceea ce diminua temerile de cădere sub hegemonia URSS, destul de acute la București. Cele mai mari speranțe ale Bulgariei nu mergeau însă pe această direcție, ele fiind legate de Berlin sau de o posibilă sau probabilă apropiere germano-sovietică. Turcia s-a angajat hotărât în direcția cooperării cu Marea Britanie, Franța și URSS, văzute ca viitori aliați, în timp ce România a manifestat o mare doză de precauție în acest sens, motivată parțial de obiectivul de a nu provoca Germania, iluzoriu în condițiile marșului *Reich*-ului spre război.

Încheierea acordurilor germano-sovietice din august 1939, declanșarea celei de-a doua conflagrații mondiale și evoluția inițială a ostilităților au dus la o nouă configurație politico-diplomatică în zona Mării Negre. Astfel, Bulgaria a luat locul Turciei în politica regională a URSS, menținând concomitent relații economice și diplomatice privilegiate cu Germania, iar Turcia și-a continuat apropierea de Marea Britanie și Franța, fără a renunța la imperativul de a nu intra în conflict cu URSS.

Dintre cele patru state riverane Mării Negre, România a resimțit cel mai puternic șocul încheierii pactului Ribbentrop-Molotov și al declanșării războiului. Obiectivele politicii externe românești, în această perioadă, au fost cel mai bine sintetizate în proiectul „*Blocului Neutrilor*”, lansat la finele lui octombrie 1939, al cărui eșec oglindea izolarea crescândă a statului român.

BIBLIOGRAFIE:

1. Arhivele Militare Naționale Române, Depozitul Central de Arhivă „General Grigore Constandache”, Pitești. Fond 950 – Ministerul de Război – Cabinetul Ministrului; Fond 5417 – Marele Stat Major – Secția 2 Informații; Fond Colecția XIV (studii și căutări relative la Armata Română).
2. Arhivele Ministerului Afacerilor Externe al României. Fond 71/Turcia (1920-1944).
3. Avramovski, Ž. (1986). *Balkanska Antanta*, Beograd: Institut za Savremenu Istoriju.
4. Biagini, A. (2005). *Istoria Turciei contemporane*, traducere de Ioana Mândrescu. Cluj-Napoca: Editura Accent.
5. Călinescu, A. (1990). *Însemnări politice (1916-1939)*, ediție de Al. Gh. Savu. București: Editura Humanitas.
6. Cojocaru, I. (2014). *România și Turcia actori importanți în sistemul de relații interbelice (1918-1940)*. Târgoviște: Editura Cetatea de Scaun.
7. Constantiniu, L. (2010). *Uniunea Sovietică între obsesia securității și insecurității*, cuvânt înainte de acad. Dinu C. Giurescu. București: Editura Corint.
8. Dobrinescu, V.FI., *Bătălia pentru Basarabia*. Iași: Editura Junimea
9. Dobrinescu, V.FI., Pătroiu, I. (1992). *Ultimele luni de pace: martie-august 1939*. Iași: Institutul European.
10. Dobrinescu, V.FI., Pătroiu, I., Nicolescu Gh. (1999). *Relații politico-diplomatice și militare româno-italiene (1914-1947)*. Pitești-Craiova: Editura Intact.
11. Ekrem, M.A. (1993). *Relațiile româno-turce între cele două războaie mondiale (1918-1944)*. București: Editura Științifică.
12. Gafencu, G. (1992). *Ultimele zile ale Europei. O călătorie diplomatică întreprinsă în anul 1939*, traducere de Rodica Mihaela Scafeș, prefață și note: Cornel I. Scafeș. București: Editura Militară.
13. Haynes, R. (2003), *Politica României față de Germania (1936-1940)*, traducere de Cristina Aboboaie. Iași: Editura Polirom.
14. Hitchens, M.G.(1983), *Germany, Russia and the Balkans. Prelude to the Nazi-Soviet Non-Agression Pact*, New York: Columbia University Press.
15. IID (1993) – *Izvori za istorijata na Dobrudja 1919-1941*, otgovoren redaktor: Petăr Todorov, săstaviteli: Petăr Todorov, Kosjo Penčikov, Marin Tušov, Stela Izvorska, Antonina Kuzmanova. Sofiia: Izdatelstvo na Bălgarskata Akademiia na Naukite.
16. I.P.E.R.D. (2003). *Istoria politicii externe românești în date*, coord.: I. Calafeteanu. București: Editura Enciclopedică.
17. *Istoria românilor* (tratat academic), 2003, vol. VIII, *România întregită (1918-1940)*, coord.: Ioan Scurtu. București: Editura Enciclopedică.
18. Jelavich, B. (2000). *Istoria Balcanilor. Secolul al XX-lea*, traducere de Mihai Eugen Avădanei. Iași: Editura Institutul European.
19. Kissinger, H. (200). *Diplomația*, traducere de Mircea Ștefancu și Radu Paraschivescu. București: Editura BIC ALL.
20. Kycyku, K. (2005). *Atatürkismul în Turcia Mileniului Trei*, prefață de acad. Răzvan Theodorescu, București: Editura Adam.
21. Lungu, C.M., Negreanu I.AI. (2000). *România în jocul Marilor Puteri (1939-1940). Documente (1938-1941)*, cu o introducere de Dinu C. Giurescu. București: Editura Curtea Veche.
22. Mamina I. (1997). *Consilii de coroană*. București: Editura Enciclopedică.
23. Miller, L.M. (1975), *Bulgaria during the Second World War*. Stanford California: Stanford University Press.
24. Ministerul Afacerilor Externe al României, Ministerul Afacerilor Externe al Federației Ruse (2003). *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. II. 1935-1941*. București: Editura Fundației Culturale Române.
25. Özden, H. (2013). *The diplomatic maneuvers of Turkey in World War II*, în Karadeniz Araştırmaları Dergisi/Revista de Cercetări a Mării Negre, Sayı/Anul37, pp. 91-110.
26. Stănciugel, R. (2008). *Lumea balcanică în misiunea și activitatea diplomatului Vasile Stoica*. București: Editura Colias.
27. Sturza, V. (2016). *Basarabia și destinul ei secret. Mărturii și documente istorice*. București: Editura Litera.
28. Ungureanu G. (2009). *Problema Cadrilaterului în contextul relațiilor româno-bulgare (1919-1940)*. Brăila: Editura Istros.